

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗАСУДЖЕНОГО ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Афанасенко С. І.

У статті розглянуто поняття та загальна характеристика особи засудженого до позбавлення волі, аналізуються зміст поняття “особа засудженого до позбавлення волі”, співвідношення понять “особа” і “особистість”, законодавче визначення в КПК України моменту набуття підсудним процесуального статусу засудженого та обсяг процесуальних прав засудженого.

Ключові слова: особа засудженого до позбавлення волі, особа, засуджений, позбавлення волі, вирок суду, людина, особа злочинця, кримінально-процесуальні правовідносини.

В статье рассмотрены понятие и общая характеристика личности осужденного к лишению свободы, анализируются содержание понятия “личность осужденного к лишению свободы”, соотношение понятий “лицо” и “личность”, законодательное определение в УПК Украины момента приобретения подсудимым процессуального статуса осужденного и объем процессуальных прав осужденного.

Ключевые слова: личность осужденного к лишению свободы, лицо, осужденный, лишение свободы, приговор суда, человек, личность преступника, уголовно-процесуальные правоотношения.

The article deals with the concept and general characteristics of persons sentenced to imprisonment, it's analyzed the meaning of “person sentenced to imprisonment,” the relationship between “person” and “personality”, legal definition of defendant status to a convicted and extent of the procedural rights of convicted in the Criminal Procedural Code of Ukraine .

Keywords: person sentenced to imprisonment, a person, a convicted, imprisonment, the sentence of the court, human being, individual of a criminal, criminal-procedural relationship.

Щоб охарактеризувати особу засудженого до позбавлення волі, необхідно насамперед визначитися з питанням: який саме зміст укладається в поняття “особа засудженого до позбавлення волі”? “Особа засудженого до позбавлення волі” може бути розглянута як складне поняття, яке являє собою поєднання двох більш простих понять - “особа” та “засуджений до позбавлення волі”. Особа у філософському розумінні - це індивід як суб'єкт соціальної діяльності. Індивід - це окремий представник людської спільноти, тобто людина як носій індивідуальних своєрідних рис, людина певної культури, епохи. Отже, зміст поняття “особа” в загальних рисах може бути визначений, як людина, яка являє собою сукупність індивідуальних ознак і властивостей. Здебільшого в правових науках термін “особа” використовується для визначення людини як фізичної особи. Більш детально на аналізі поняття “особа” та його змісті ми зупинимося далі. Друга складова частина розглядуваного поняття характеризує правове становище людини - у ній міститься вказівка про перебування її в особливому становищі - засудженого до позбавлення волі. Засуджений до позбавлення волі - це людина, яка визнана судом винною у вчиненні злочину і який в обвинувальному вирокі призначено покарання у вигляді позбавлення волі (довічне позбавлення волі, або позбавлення волі на певний строк). Поняття “засудже-

ний до позбавлення волі”, у свою чергу, є похідним від поняття “засуджений” і відрізняється від нього тим, що містить конкретну вказівку на вид призначеного покарання. Взагалі, ці поняття співвідносяться між собою за законами логіки, як окреме (засуджений до позбавлення волі) та загальне (засуджений).

Поняття “засуджений” використовується в кримінально-процесуальному і кримінально-виконавчому праві України для визначення суб'єкта відповідних правовідносин. У кримінально-процесуальному праві засудженим визнається особа, стосовно якої постановлено обвинувальний вирок, якщо цей вирок навіть і не набрав чинності. У кримінально-виконавчому праві засуджений - це особа, стосовно якої постановлений судом обвинувальний вирок набрав чинності і який цим вирокіом призначено покарання, що передбачено кримінальним законом [4, 100-110; 5, 49-55].

Проте до того, як набути статусу засудженого та бути підданою кримінальному покаранню, тобто стати суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають з приводу виконання (відбування) покарання, особа, яка вчинила злочин, послідовно стає суб'єктом кримінально-правових і кримінально-процесуальних правовідносин.

З моменту вчинення особою злочину держава вступає із цією конкретною особою, яка є суб'єктом злочину, у кримінально-правові відносини. Таким чином, суб'єктами кримінально-правових відносин є: з одного боку - держава, з іншого - особа, яка вчинила злочин. Це означає, що, з одного боку, до особи, яка вчинила злочин, повинні бути вжиті заходи державного впливу, і вона повинна бути покараною, а з іншого - що держава наділяється правом переслідувати злочинця в кримінальному порядку, доводити його вини й застосовувати кримінально-правові санкції. Наявність складу злочину в суспільно небезпечному діянні особи є підставою її кримінальної відповідальності. Зміст кримінальної відповідальності визначається нормами кримінального права, а реалізація кримінальної відповідальності здійснюється у формі кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих правовідносин. Кримінальна відповідальність із моменту свого виникнення обумовлює, окрім обов'язку особи, яка вчинила злочин, зазнати обмежень і понести покарання, також і її обов'язок підкорятися вимогам процедури реалізації органами розслідування та суду такої відповідальності (кримінально-процесуальні правовідносини). Кримінально-процесуальні правовідносини виникають з моменту порушення кримінального провадження й закінчуються вирокіом, який набув законної сили. Після цього кримінальна відповідальність переходить у заключну стадію своєї реалізації. Вона реалізується у формі кримінально-виконавчих правовідносин, що мають забезпечити виконання вироку [1, 2, 3].

Особливе становище цієї особи обумовлюється рядом факторів. По-перше, саме ця особа та її суспільно небезпечні й протиправні дії в минулому є об'єктом ретельного дослідження в кримінальному процесі, оскільки основні зусилля органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду спрямовані, насамперед,

на встановлення саме цієї особи, наявності в її діянні складу злочину, передбаченого кримінальним законом, та доведеності її вини у вчиненні цього злочину. По-друге, здійснюючи діяльність по встановленню обставин, які входять до предмету доказування і мають суттєве значення для повного, всебічного та об'єктивного розслідування і вирішення кримінальної справи по суті, відповідні судові та правоохоронні органи реалізують свої владні повноваження, делеговані їм державою, які дозволяють застосовувати під час цієї діяльності заходи процесуального примусу й, зокрема, запобіжні заходи, які можуть призвести до обмеження конституційних та інших прав учасників кримінального процесу, і передусім це стосується прав і інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та засудженого.

Унаслідок зазначеної особливості становища в кримінальному процесі особи, яка вчинила злочин, можливість настання для неї небезпеки порушення її прав і інтересів буде найбільш вірогідною, у порівнянні з іншими учасниками кримінального процесу (потерпілими, свідками та іншими учасниками). Тому об'єктивно необхідною умовою, спрямованою на запобігання порушенню прав і свобод людини, необґрунтованому притягненню осіб до кримінальної відповідальності та засудженню невинних, є чітке та однозначне визначення в законі процесуального статусу та обсягу процесуальних прав цієї особи на всіх стадіях кримінального процесу [6, 61-63; 7, 84-85].

Правовий аспект поняття "особа засудженого до позбавлення волі" як об'єкта нашого дослідження може бути визначений наступним чином - це особа, що вчинила злочин, засуджена обвинувальним вироком суду до позбавлення волі, який набрав законної сили, і відбуває покарання в місцях позбавлення волі.

Поняття "особа засудженого до позбавлення волі" є похідним від поняття "особа злочинця", яке, у свою чергу, є похідним від поняття "особа людини", і не може розглядатися окремо від нього. Узагалі, необхідно зазначити, що поняття "особа" може розглядатися тільки в контексті поняття "людина", оскільки тільки людина може бути особою. Тлумачення змісту поняття "особа" залежить від того, яка саме наука та в якому саме аспекті розглядає це поняття. У більшості юридичних наук кримінально-правового блоку, зокрема в кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві та криміналістиці поняття "особа" використовується, як правило, як синонім слова "людина" (у російській мові - "лицо"). Мається на увазі людина, яка є носієм певних якостей, ознак і властивостей, вивчення та пізнання яких має важливе значення для розкриття та розслідування злочинів, прийняття законних та обґрунтованих рішень як під час розслідування та розгляду кримінальної справи, так і під час відбування засудженим покарання: про притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання, застосування запобіжних заходів і прийняття інших процесуальних рішень, обрання ефективних тактичних прийомів розслідування, застосування принципу індивідуалізації покарання в процесі його відбування тощо.

До специфічних ознак, що притаманні особам, які відбувають або відбули покарання в місцях позбавлення волі, можна віднести широке розповсюдження серед цієї категорії осіб психічних аномалій, що не виключають осудності. За даними різних учених, питома вага осіб із психічними порушеннями серед осіб, що вчинили злочини і пройшли судово-психіатричну експертизу,

коливається в межах 30-68 %. Загалом, як свідчать емпіричні дослідження, серед злочинців 50-60 % осіб мають такі психічні аномалії. Безперечно, психічні аномалії існують і в людей, які не вчиняли злочини й не перебували в місцях позбавлення волі, але їх питома вага значно менша. Дані наукових досліджень свідчать також про те, що зі збільшенням терміну перебування засуджених у місцях позбавлення волі, кількість осіб, які мають психічні аномалії, суттєво зростає. Для патопсихологічного портрету засуджених до позбавлення волі з психічними аномаліями характерні тривожність, жорстокість, агресивність, навіюваність і ригідність, які можуть суттєво перешкоджати особі керувати своєю поведінкою та контролювати її [8, 111-112; 9, 33-35].

Отже, з огляду на викладене, можна стверджувати, що в найбільш широкому аспекті властивості, ознаки і якості будь-якої особи, зокрема й "особи засудженого до позбавлення волі", досліджуються саме наукою криміналістики, що обумовлюється її метою і завданнями розкриття та розслідування злочинів, установлення й розшуку злочинців, а також криміналістичної профілактики злочинів. Серед розмаїття ознак і властивостей особи можна виділити окремі, які, як правило, специфічно притаманні особі, яка відбувала покарання в місцях позбавлення волі.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 2014 р. № 952-14. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 20.05.2014 р. № 52-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. - Електрон. дан. (6 файлів). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
4. Данн А. Жулики, мошенники, аферисты: наставление простофилям и инструкции мошенникам [Текст] / А. Данн. - СПб.: Политехника, 1996. - 185 с.
5. Даньшин И.Н. Криминологическая характеристика личности мошенников [Текст] / И.Н. Даньшин // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. науч. тр. - К., 1985. - С. 143-148.
6. Жариков Р.А. Краткая характеристика основных причин и условий, способствующих росту преступности в современный период [Текст] / Р.А. Жариков // Право: теория и практика. - М., 2003. - № 12. - С. 61-63.
7. Закалюк А.П. Личность, подлежащая индивидуальной профилактике [Текст] / А.П. Закалюк // Сов. государство и право. - 1984. - № 2. - С. 84-87.
8. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения [Текст] / А.П. Закалюк. - М.: Юрид. лит., 1986. - 192 с.
9. Игошев К.Е. Проблема личного подхода в криминологии [Текст] / К.Е. Игошев // Теоретические проблемы учения о личности преступника: сб. науч. тр. - М., 1979. - С. 33-35.

*Афанасенко С.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2014*